

VATROSLAV JAGIĆ (1838-1923)

door Jos Schaeken

HET GEGEVEN

Naam: JAGIĆ, VATROSLAV.

Geboren: 6 juli 1838 te Varaždin (ca. 75 km ten N.O. van Zagreb, in de *Zagorje*-streek) als zoon van de schoenmaker VINKO JAGIĆ en diens vrouw ANA.

Gestorven: 5 augustus 1923 te Wenen (begraven in zijn geboorteplaats) als emeritus hoogleraar in de slavische filologie.

Gehuwd met: STRUPPI, SIDONIJA (sinds 1862); twee dochters en een zoon: JELKA (aan tyfus gestorven op tienjarige leeftijd), STANKA en NIKOLA.

Beroep: FILOLOOG OP HET GEBIED VAN DE SLAVISTIEK.

Wetenschappelijke loopbaan:

1856-1860: Student klassieke filologie en (bij F. Miklosich) slavische filologie te Wenen.

1860-1870: Leraar Grieks, Latijn, Kroaats en Oudkerkslavisch aan het gymnasium in Zagreb.

1871: Promotie *in absentia* bij A. Leskien te Leipzig: "Das Leben der Wurzel *dê* in den slavischen Sprachen".

1871-1874: Bijzonder hoogleraar in de vergelijkende grammatica te Odessa. (Gedurende het eerste jaar wordt hem een *komandirovka* verleend om Sanskriet bij A. Weber in Berlijn en Russisch in Petersburg te studeren.)

1874-1880: Eerste hoogleraar in de Slavische filologie te Berlijn.

1880-1886: Opvolger van I.I. Sreznevskij op de leerstoel slavische filologie

te Petersburg.

1886-1908: Opvolger van F. Miklosich op de leerstoel slavische filologie te Wenen.

HET PROBLEEM

Als het goed is, is over beroemde mensen die al langere tijd onder de zoden liggen op een gegeven moment alles gezegd wat er te zeggen valt. In het geval van Vatroslav Jagić is men grondig te werk gegaan. De door Živančević (1986) samengestelde literatuurlijst over Jagić telt ongeveer 700 titels, vanaf 1862 tot en met 1979. Gedurende 118 jaar is er dus gemiddeld om de twee maanden een artikel over Jagić verschenen. Het spreekt vanzelf

dat dit moyenne in zijn sterfjaar 1923 iets hoger lag: om de vier à vijf dagen (82 titels). Bedenk hierbij dat Živančević's lijst onvolledig is.

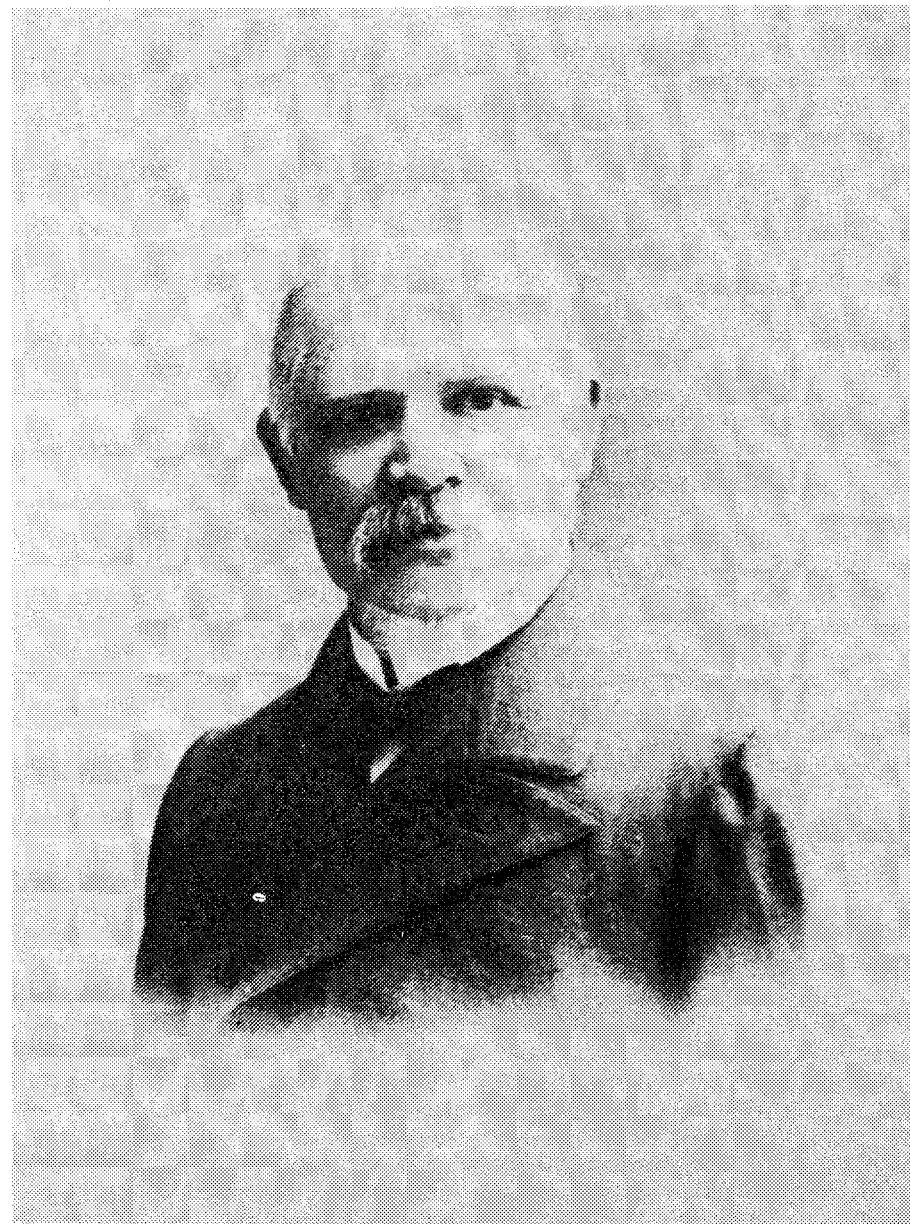
Ik heb geen poging ondernomen om de artikelen en boeken van Jagić te tellen. Zijn het er meer dan duizend, dan ben ik niet verbaasd (vgl. de bibliografieën van Pastrnek 1908, Kul'bakin 1922-23 en Kombol 1948). Hieronder bevinden zich zijn in twee delen uitgegeven memoires, waarin hij in 840 bladzijden elke minuut van zijn leven verantwoordt (Jagić 1930, 1934). Wat voor nieuws hebben Jagić en zijn biografen nog aan mij overgelaten om de lezers van *Ščipčiki* mee te delen? Niets. Maar laat ik constructief zijn en de naar mijn mening vijf belangrijkste resultaten van Jagić's wetenschappelijke bezigheden opsommen. Artikel No. 701 is geboren.

HET RESULTAAT

1. Jagić geldt als een van de laatste wetenschappers die hun vak, de Slavische filologie in haar gehele omvang, nog universeel beheersten. Hij hield zich bezig met het schrift, de taal, literatuur, geschiedenis en folklore van de Zuid-, Oost- en Westslavische volkeren. Hij was in zijn tijd een van de grootste kenners van alle facetten van het Oudkerkslavisch, van het Oudrussisch, van het Oudtsjechisch, van het Kroaats-glagolitisch, van het Servisch-kerkslavisch, en van de moderne Servokroaatse taal- en letterkunde. Jagić wist alles.

2. Jagić is de oprichter (in 1875) van het eerste echte wetenschappelijke tijdschrift op het gebied van de taal, literatuur en folklore van alle slavische volkeren, het zogenaamde *Archiv für slavische Philologie* (gewoonlijk afgekort als *AfsIPh*, soms ook *JA* - *JAGIĆ-Archiv*). Tussen 1876 en 1929 verschenen van dit in Berlijn uitgegeven tijdschrift 42 afleveringen. Totaal aantal pagina's: ca. vijfentwintigduizend. Jagić leidde het *AfsIPh* tot zijn 82ste levensjaar (tot en met band 37 (1920); de banden 38 (1923) tot en met 42 (1929) zijn uitgegeven door E. Berneker). Tot zijn dood is hij in alle afleveringen prominent aanwezig; hij publiceerde er niet alleen artikelen, recensies, bibliografieën en necrologieën, maar ook inleidingen tot andermans werk, toevoegingen aan andermans werk, en voetnoten bij andermans werk. Deze laatste bemoeienissen signeerde hij gewoonlijk met zijn initialen "V.J." of met "Anm. d. Red." ("Anmerkung der Redaktion"). Bijna pathologisch is Jagić's aanwezigheid in het eerste nummer (1876) van het *AfsIPh*, waaraan twaalf mensen meewerkten en dat 644 bladzijden telt. Jagić schreef er ongeveer 450 van vol.

3. Jagić heeft met zijn edities van de Oudkerkslavische *Codex Zographensis* (1879) en van de *Codex Marianus* (1883) als eerste wetenschappelijk verantwoorde tekstuitgaven van oude slavische handschriften verzorgd. Bedenk hierbij dat in Jagić's jongere jaren de ontdekking en uitgave van oude handschriften een hot item waren. Vóór zijn geboorte waren van de

Vatroslav Jagić (archief)

negen belangrijkste Oudkerkslavische handschriften alleen de *Codex Assemanianus*, de *Codex Suprasliensis* en een deel van de *Glagolita Clozianus* bekend. Tussen zijn 4de/5de en 36ste levensjaar werd de rest gevonden. Terwijl vóór zijn geboorte geen enkel van de negen handschriften volledig was uitgegeven, waren zij op zijn 44ste/45ste allemaal in een min of meer verantwoorde editie toegankelijk.

4. Jagić is de auteur van de monumentale *Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache* (19132). Hij geeft hierin een overzicht van de toenmalige opvattingen over het ontstaan en de ontwikkeling van het (Oud-)Kerkslavisch en draagt veel taalkundig en historisch materiaal aan om te bewijzen dat het Oudkerkslavisch van de kanonieke handschriften stoelt op de Bulgaars-Macedoonse spreektaal van de Xde en XIde eeuw. Zijn *Entstehungsgeschichte* geldt ook nu nog als een standaardwerk.

5. Jagić is de redacteur en co-auteur van de eerste encyclopedische reeks over taal en literatuur der Slaven: *Ėnciklopedija Slavjanskoj Filologij (ĖSF)*. De "Prospekt" in de als eerste verschenen monografie van Budde (1908: VII-XIV) geeft aan hoe breed Jagić deze reeks heeft opgezet. Van het oorspronkelijke plan is echter weinig terechtgekomen, zoals dat wel vaker bij een "Grundriss" het geval is. Toch is de onvolledige *ĖSF* een belangrijke serie geworden. Tussen 1908 en 1915 verschenen er in Petersburg acht banden, waarvan de nummers

en het jaar van uitgave enige verwarring kunnen wekken (1908 = XII, 1909 = II, 1910 = I en V/2, 1911 = III/1-3, 1914 = IV/1, 1915 = IV/2, X en XI/1, - IV/1 en IV/2 zitten in één band). Beroemde werken in de reeks *ĖSF* zijn Lavrovs monografie over het cyrilische schrift (1914), Šaxmatovs schets van de oudste periode van de Russische taal (1915) en Kul'bakins Oudkerkslavische grammatica (1915). Jagić zelf schreef twee van de drie deelstudies in de band *Grafika u Slavjan* (1911) en bovendien het bijna duizend bladzijden tellende *Istorija slavjanskoj filologij* (1910).

HET GESPREK

Medio augustus 1989 vertoefden collega Vermeer en ik enkele uren in Varaždin, de geboorteplaats van Jagić. Het is ons toen gelukt om elke tastbare herinnering aan wellicht de bekendste burger van dit stadje mis te lopen. We vonden geen ouderlijk huis (met bijpassende gedenksteen), geen standbeeld, geen "Jagić-museum", geen "Jagić-plein", geen "Jagić-straat", zelfs geen "Jagić-steeg". Niets. Een dag later hadden we iets meer succes in Krapina (ca. 40 km ten N.W. van Zagreb), de geboorteplaats van een andere legendarische Kroaat: Ljudevit Gaj (1809-1872). Op het plaatselijke kerkhof vonden we talrijke mensen met de achternaam Jagič (sic). Het probleem was alleen dat zich onder hen niet de enige echte Jagić (of Jagić, want men kijkt daar niet zo nauw wat dat betreft) bevond en dat ze bovendien allemaal dood waren. We

prezen ons die middag gelukkig dat we Vatroslav Jagić enkele malen nog in levenden lijve hebben mogen ontmoeten en we haalden oude herinneringen op aan de vragen die we hem toen hebben voorgelegd...

ODESSA

1. We ontmoeten Jagić voor het eerst in december 1873 in Odessa. *Professor, U bent een specialist op het gebied van de slavische filologie. Vergeeft U onze volstreekte onwetendheid alstublieft, maar kunt U ons uitleggen wat we onder "filologie", en in het bijzonder "slavische filologie", moeten verstaan?*

"De slavische filologie in de ruime zin des woords omvat het totale geestelijke leven van de slavische volkeren, zoals zich dit weerspiegelt in hun taal en geschreven bronnen, in literaire werken, hetzij van individuele personen, hetzij van de gemeenschappelijke kracht van de volkskunst, ten slotte in geloofsovertuigingen, overleveringen en gebruiken. Aldus houden haar bezigheden in: ten eerste wetenschappelijke beschouwingen over de slavische talen, waarbij zowel de taalbronnen aan een analyse onderworpen worden alsook alle bijzonderheden van de gesproken dialecten, en waarbij niet voorbijgegaan mag worden aan de literaire talen met de gehele (soms tamelijk gecompliceerde) problematiek betreffende hun herkomst en ontwikkeling; ten tweede de geschiedenis van de slavische literaturen, die een uitleg van alle tijdvakken en een beoordeling van afzonderlijke werken

geeft, die bronnen of invloeden van buitenaf opspoort; ten derde de geschiedenis van de *folklore*, die de bijzonderheden van het volkse leven in al zijn facetten tot uitdrukking brengt. In deze omvang stelt de slavische filologie een complex organisme voor van verschillende onderwerpen, samengevoegd tot één geheel." (Uit: Jagić 1910: 1 - Russ.)

2. We zijn diep onder indruk van het antwoord. Hier spreekt een groot man. Een man bovendien die nu droevig voor zich heen staart. Wij gissen naar de reden van zijn verdriet: *Professor, het schijnt ons dat U zich hier in Odessa niet thuis voelt. Wilt u misschien hier vandaan?*

"Natuurlijk zou ik (...) hier erg graag vandaan willen. Want hier is zowel mijn onderwijstaak absoluut nutteloos (wat voor zin heeft het om Sanskriet en vergelijkende grammatica te onderwijzen aan studenten die helemaal geen Grieks en maar heel weinig Latijn kennen?) alsook de lust aan literaire werkzaamheden afgestompt. We hebben hier een praktisch ingestelde latinist die van filologie absoluut niets begrijpt, een docent voor Grieks die je in Oostenrijk nog niet eens als leraar aan een gymnasium zou kunnen gebruiken, een Russische filoloog die al een keer krankzinnig is geweest, en tenslotte de oude Grigorovič. Wat is dat voor een wetenschappelijke omgeving? Ik voel me vreselijk geïsoleerd!"

(Uit: Jagić 1930: 232 - Duits.)

BERLIJN

3. Drie jaar later, in 1876, ontvangt Jagić ons in zijn studeerkamer in Berlijn. We zijn inmiddels te weten gekomen wie die Grigorovič is, die Jagić tijdens ons gesprek in Odessa noemde. Viktor Ivanovič Grigorovič (1815-1876) is vooral beroemd om de jacht op oude slavische handschriften, die hij in 1844-1845 op de Balkan maakte (zie Grigorovič 1848). Naar Odessa sleepte hij o.a. mee: de *folia van Hilendar*, de *folia van Ohrid*, de *folia van Rila*, en (zijn grootste trofee) de *Codex Marianus*. We kunnen ons voorstellen dat Jagić tijdens zijn verblijf in Odessa Grigorovič heeft benaderd om de *Marianus* te mogen bestuderen. *Professor, wat was Uw indruk van Viktor Ivanovič Grigorovič, toen U hem voor het eerst ontmoette, en heeft hij U zijn kostbaarste schat, de Codex Marianus, laten bewonderen?* We bespeuren enige bitterheid in Jagićs stem wanneer hij ons vertelt over zijn mensenschuwe ex-collega: "Ik zag voor me een man die weliswaar opvalt door enkele eigenaardigheden in zijn manier van leven, zeer geneigd is tot achterdochtigheid welke grotendeels nergens op gebaseerd is, maar die zich zo hartstochtelijk en onbaatzuchtig aan de wetenschap heeft overgeleverd, dat ik me als regel stelde om alles uit de weg te gaan wat onze vriendschappelijke betrekkingen zou kunnen verstoren. Daarom, in de tijd toen ik vaak zijn zeer bescheiden optrekje bezocht en zijn belezenheid en originele opvattingen bewonderde, vermeed ik de delicate

kwestie van zijn handschriften en liet ik altijd aan hem zelf over om me datgene uit zijn verzameling te laten zien, wat hem goedgevoelt. (*Hier verheft JAGIĆ zijn stem.*) Zo is het mij dan ook niet gelukt om bij hem het origineel van ons handschrift (*de Codex Marianus*) te zien.¹ Pas in augustus 1874, toen Grigorovič al wist dat ik Odessa zou verlaten, gaf hij mij in Kiev, op het (*archeologisch*) congres, terwijl hij zijn vreugde over mijn vertrek niet verborg, enkele fotografische opnamen van zijn belangrijkste handschrift.²" (Uit: ¹Jagić 1883: XIII-XIV - Russ.; ²idem 1930: 225 - SKr. Zie ook idem 1910: 338-345, 479-484. Over Jagić en Grigorovič zie verder Arbuzova 1964.)

4. We laten deze enigszins pijnlijke aangelegenheid rusten en informeren belangstellend naar het animo voor Jagićs colleges aan de Berlijnse universiteit. *Professor, we nemen aan dat een beroemd wetenschapper als U veel studenten aantrekt. Ervaart U Uw onderwijstaak soms niet als een te zware belasting?* Wederom raken we een gevoelige snaar. Hoe kunnen wij weten dat er bijna geen hond op Jagićs colleges verschijnt?

"Na het nieuwe jaar (*van 1875*) liep een van de twee toehoorders (*bij het college Oudkerkslavisch*) bij me weg, terwijl de andere ziek werd en ik bij het nomen moest ophouden. (...) Ik ben niet erg gelukkig met de positie die ik hier inneem.¹ Zelfs het publicum over de slavische volkspoëzie wordt

door nauwelijks vier à vijf studenten waardig bevonden om bij te wonen, en nu en dan verschijnt er de een of andere Pool met een ontevreden gezicht. De laatste keer bijvoorbeeld heeft er zich een nauwelijks behoorlijk gedragen en wel uit ergernis toen hij hoorde dat de Polen geen epische liederen hebben, de Serven daarentegen wel! Het is met zulke benevoli of beter malevoli auditores, die komen en gaan, een groot kruis!² Ik ben een liber baro, d.w.z. een generaal zonder leger.³ Zo droevig heb ik nog geen twee jaar in mijn leven doorgebracht als de laatste twee. Ik ben al lichamelijk en geestelijk ziek geworden. Het is zeer wel mogelijk dat ik nog in de loop van dit jaar (*1876*) uit pure vertwijfeling besluit om naar Odessa terug te keren. (...) Wanneer ik ook (...) in het derde jaar geen studenten krijg, dan ga ik zelfs naar Siberië, alleen om hier weg te komen.⁴" (Uit: ¹Jagić 1930: 298; ²idem: 299; ³idem: 300; ⁴idem: 302 - Duits. Over Jagić in Berlijn zie verder Pohrt 1976.)

PETERSBURG

5. Het duurt negen jaar voordat we Jagić voor de derde keer tegenkomen, en wel in augustus 1885, tijdens zijn zomervakantie in Zagreb. De vragen die we bij de vorige ontmoetingen hebben gesteld, waren geen succes. Natuurlijk zijn we nieuwsgierig hoe hem de afgelopen vijf jaar in Petersburg, als hoogleraar in de slavische filologie, zijn bevalen. We spelen echter op safe en informeren naar

zijn bezigheden tijdens vakanties. *Professor, heeft U, die zo'n enorme, welhaast bovenmenselijke hoeveelheid wetenschappelijke activiteiten ontplooit, wel tijd om vakanties te houden? Wat onderneemt U bijvoorbeeld gedurende deze zomervakantie?* Een vakantie in de strikte zin des woords blijkt Jagić waarschijnlijk nooit te houden:

"Op mijn buitenlandse reis tijdens deze zomer openbaarde zich voor mij per toeval een uithoek (...), te weten Egerdach bij Innsbruck. We hebben er 14 dagen op tamelijk aangename wijze doorgebracht en reisden natuurlijk vaak naar Innsbruck (...). Verder, op weg naar Italië ben ik gestopt in Trento (alwaar de «*Glagolita Clozianus*»). Vervolgens waren we in Venetië, en op de terugreis naar Trento had mijn vrouw voor het eerst het gevoel om zeeziekte mee te maken. Nu zijn we al drie dagen op ons zoals gewoonlijk bekoorlijke plekje "Sveti Šimun", waar ik gisteren en ook de derde dag drukproeven heb gelezen onder fruitbomen, tussen de ganzen en kalkoenen; een, zoals U ziet, erg poëtische omgeving, maar een tamelijk saaie bezigheid."

(Uit: Brief van Jagić aan A.N. Veselovskij, d.d. 13 augustus 1885 - Russ., in: Blok en Lysenko 1963: 282.)

6. Onder de fruitbomen en het genot van een glas Kroato-pils raakt Jagić aan de praat en vertelt over van alles en nog wat. We maken van de situatie gebruik om enige roddel en achterklap over Jagićs tijdgenoten te weten te komen. Een geschikt slachtoffer

lijkt ons Izmail Ivanovič Sreznevskij (1812-1880), van wie wij weten dat diens talrijke uitgaven van oude slavische teksten van zeer dubieuze kwaliteit zijn. *Professor, wat is Uw oordeel over de wetenschappelijke bezigheden van Uw voorganger op de leerstoel slavische filologie in Petersburg, Izmail Ivanovič Sreznevskij?* Jagić heeft weliswaar geen hoge pet op van Sreznevskijs produkten, maar laat zich ook niet tot vuilspuiterij verleiden: "Sreznevskij hield ervan om alleen fragmenten met een algemene grammaticale en paleografische karakteristiek van een handschrift uit te geven. Alle informatie werd meegedeeld met een zo nauwkeurig mogelijke inachtneming van alle paleografische bijzonderheden, regel voor regel, letter voor letter, zoals hij het graag uitdrukte. Maar vergelijkingen in tweede instantie, gedeeltelijk door mij, gedeeltelijk door anderen uitgevoerd, toonden aan dat de uitgaven lang niet zo nauwkeurig waren als ze op het eerste gezicht leken. Hij heeft tamelijk weinig bijgedragen aan een beter begrip van teksten, aan correcties van eenduidige schrijffouten. Het uiteindelijke resultaat had hoofdzakelijk een bibliografische betekenis.¹ Zijn niet-filologische houding tot de zaak komt voldoende tot uitdrukking toen hij vertelde: «Ik lees geen grammatica's, ik houd me weinig bezig met paleografie, ik kies uit de schrijvers alleen datgene uit wat iedere Slaaf dierbaar moet zijn».²" (Uit: ¹Jagić 1910: 472-473; ²idem: 467 - Russ. Zie ook idem 1893: 436)

WENEN

7. Tempus fugit: Wenen, eind juli 1923. Jagić is nu 85 jaar oud en een levende legende. Als geen ander kan hij ons een volledig overzicht geven van de ontwikkeling van de slavische filologie in de tweede helft van de XIXde en in het eerste kwart van de XXste eeuw. We willen hem echter niet te zwaar belasten en vragen slechts naar de persoon die volgens hem de slavische filologie in de tweede helft van de XIXde eeuw heeft gedomineerd. *Professor, wie beschouwt U als de belangrijkste filoloog van Uw tijd?* Jagić aarzelt geen moment en noemt de naam van zijn voorganger op de leerstoel slavische filologie te Wenen, Franjo Miklosich (1813-1891). Superlatieven schieten hem te kort: "Zoals er geen twijfel over kan bestaan dat Dobrovský (1753-1829) het fundament voor de slavische filologie heeft gelegd (...), zo ook bestaat er niet de geringste twijfel over dat Miklosich de naam verdient van vader van de vergelijkende grammatica der slavische talen.¹ De schitterende successen van Miklosich verdienen des te meer erkenning wanneer men bedenkt dat hij eigenlijk een autodidact was (...). De regering heeft hem geen reizen laten maken door de slavische landen, hij was niet voorbestemd om op jeugdige leeftijd een slavische leerstoel te bekleden, hij heeft als student zelfs geen cursus filologie gevolgd, maar was jurist met een toen gebruikelijke filosofische achtergrond.² Miklosich zou over zichzelf kunnen zeggen dat hij zijn

talent niet heeft verspeeld, dat hij niet vergeefs op deze wereld heeft geleefd. Hij heeft de slavische filologie verrijkt met monumentale werken die met een overvloed aan gegevens nog lange tijd hun volle betekenis zullen houden (...). In de geschiedenis van de slavische filologie neemt hij zonder meer de meest vooraanstaande, de belangrijkste plaats in de tweede helft van de XIXde eeuw in.³" (Uit: ¹Jagić 1910: 691; ²idem: 692; ³idem: 715 - Russ. Over Jagić in Wenen zie verder Hafner 1985: 54-70.) Voor het eerst zijn we niet tevreden met Jagićs antwoord. Hij had het volste recht om te zeggen: "De belangrijkste filoloog van mijn tijd ben ik".

Jos Schaeken

LITERATUUR

---, 1913z: *Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache*. Berlin. (Eerste ed: Wien 1900.)
 ---, 1930: *Spomeni mojega života I (1838-1880)*, Beograd.
 ---, 1934: *Spomeni mojega života II (1880-1923)*, Beograd.
 KOMBOL, M., 1948: "Bibliografija Jagićevih radova", *Vatroslav Jagić: Izabrani kraći spisi*, Zagreb, 593-630.
 KUL'BAKIN, S.M., 1915: *Grammatika cerkovno-slovjanskago jazyka po drevněšim pamjatnikam* (= *ĖSF X*), Petrograd.
 ---, 1922-23: "Bibliografija Jagićevih radova od 1907 g.", *Južnoslovenski Filolog* 3, 102-111.
 LAVROV, P.A., 1914: *Paleografičeskoe obozrěnie kirillovskago pis'ma* (= *ĖSF IV/1*), Petrograd.

PASTRNEK, F., 1908: "Bibliografický soupis literární činnosti prof. V. Jagiće (do 1907)", *Zbornik u slavu V. Jagića*, Berlin, 1-29.
 POHRT, H., 1976: "Vatroslav Jagić und die Slawistik in Berlin", *Zeitschrift für Slawistik* 21, 378-391.
 ŠAXMATOV, A.A., 1915: *Očerk drevnějšago perioda istorii russkago jazyka* (= *ĖSF XI/1*), Petrograd.
 ŽIVANČEVIĆ, M., 1986: "Literatura o Vatroslavu Jagiću", *Jagićev zbornik* (red. I. FRANGEŠ et al.), Zagreb, 281-314.
 ARBUZOVA, I.V., 1964: "V. Jagić v Odesse (V. Jagić i V.I. Grigorovič)", *Slavjanskaja filologija: Sbornik statej*, Leningrad, 52-60.
 BLOK, G.P., T.I. LYSENKO, 1963: *Pis'ma I.V. Jagića k russkim učenyim, 1865-1886*, Moskva-Leningrad.
 BUDDE, E., 1908: *Očerk istorii sovremennago literaturnago russkago jazyka (XVII-XIX vėk)* (= *ĖSF XII*), Sankt-peterburg.
 GRIGOROVIČ, V.I., 1848: *Očerk učena-go putešestvija po evropejskoj Turcii*, Kazan'.
 HAFNER, S., 1985: "Geschichte der österreichischen Slawistik", *Beiträge zur Geschichte der Slawistik in nicht-slawischen Ländern* (red. J. HAMM en G. WYTRZENS), Wien, 11-88.
 JAGIĆ, V., 1879: *Quattuor evangeliorum codex glagoliticus olim Zographensis nunc Petropolitanus*, Berolini.
 ---, 1883: *Mariinskoe četveroevangelie, s priměčanijami i priloženijami*, Sanktpeterburg.
 ---, 1893: (Rec. N. BARSUKOV, *Žizn' i trudy M.P. Pogodina VI*, Sanktpeterburg 1892) *AfsIph* 15, 435-436.